

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญข้าวจีและข้าวแดงา ของชาวเทศบาล ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญข้าวจีและข้าวแดงา
ของชาวเทศบาลตำบลนาอ้ออำเภอเมือง จังหวัดเลย ที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาในอดีต
ดังต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติเทศบาลตำบลนาอ้อ

เทศบาลตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองจังหวัดเลย ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ตอนบน ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๒๐๑ ประมาณ ๕๐๐
กิโลเมตรและอยู่ห่างจากตัวจังหวัดเลยประมาณ ๑๐ กิโลเมตร เทศบาลตำบลนาอ้อ เดิมอยู่
เลขที่ ๑๑๑ ม.๓ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย มีพื้นที่ประมาณ ๗.๘ ตารางกิโลเมตร
เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ องค์การบริหารส่วนตำบลนาอ้อได้ยุบรวมกับเทศบาล
ตำบลนาอ้อตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา ประกาศทั่วไป เล่ม ๑๒๑ ตอนพิเศษ ๑๑๑ และ
วันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ เทศบาลตำบลนาอ้อได้ย้ายมาอยู่เลขที่ ๑๓๐ หมู่ที่ ๖ ตำบลนา
อ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย มีพื้นที่เพิ่มขึ้นเป็นทั้งหมด ๔๒ ตารางกิโลเมตร

บ้านนาอ้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย แต่เดิมมาเป็นหมู่บ้านเก่าแก่
มีอายุกว่า ๔๐๐ ปีชาวบ้านนาอ้อสืบเชื้อสายลาว“เผ่าไทลื้อ” ซึ่งอพยพมาจากหลวงพระบาง
และเวียงจันทน์เข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนประเทศไทยเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๒๓๖
ชาวบ้านนาอ้อมีอุปนิสัยขยันอดทนรักพวกพ้องและรวมตัวกันด้วยความสามัคคีอย่างแน่น
เหนียวในขณะที่ชาวบ้านนาอ้อได้รวมตัวกันอพยพเข้าสู่แหล่งอุดมสมบูรณ์ภายในบริเวณ
โคยรอบหนองวังขอน (หนองน้ำใหญ่ที่มีซุงตายแห้งลอยเป็นแพ) นั้นผู้นำชุมชนสมัยนั้นได้
ลงมติตั้งชื่อบ้านใหม่ขึ้นว่า “บ้านวังขอน” คือบริเวณเหนือบ้านท่าบุงและบ้านปากหมาก
ในปัจจุบันนี้เองและได้ขยายครอบครัวหนาแน่นเพิ่มขึ้นตามลำดับในตอนที่ชาวบ้าน

วังxonเริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนเล็กๆอยู่นั้นบรรดาชายฉกรรจ์ที่มีอายุตั้งแต่ ๒๐ ปีขึ้นไป ต้องถูกเกณฑ์ไปเป็น “ทหารบ้าน” ทำการปราบปรามศึกฮ่อที่เมืองเชียงขวางจำต้องทิ้งลูกเมียและคนชราให้เฝ้าบ้านและทำมาหากินอยู่ตามลำพังและได้เกิดโรคไข้ทรพิษ (โรคฝีดาษ) ระบาดขึ้นในหมู่บ้านวังxonชาวบ้านวังxonต้องประสบเคราะห์กรรมถึง ๒ ครั้งไหนจะขาดพ่อบ้านและชายฉกรรจ์เพราะเกณฑ์ไปปราบปรามศึกฮ่อที่เมืองเชียงขวางซ้ำยังต้องมาเผชิญกับโรคไข้ทรพิษ (โรคฝีดาษ) ซ้ำอีกฉะนั้นชาวบ้านวังxonที่เหลืออยู่จึงได้ตัดสินใจ หอบลูกจูงหลานอพยพลงมาทางทิศใต้เรื่อยๆจนได้มาพบแหล่งอุดมสมบูรณ์แห่งใหม่อีกแห่งหนึ่งคือบริเวณที่ราบลุ่มรอบ ๆ “หนองอ้อ” (หนองบ้านใหญ่ที่มีป่าอ้อขึ้นหนาแน่นโดยรอบ) จึงได้ตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ขึ้น

ในเวลาต่อมาไม่ถึงปีบรรดาพ่อบ้านและชายฉกรรจ์บ้านวังxon ก็ได้รับการปลดปล่อยจากการเป็นทหารให้กลับมาอยู่กินกับลูกเมียได้เป็นปกติเมื่อเดินทางมาถึงหมู่บ้านวังxonพบว่ากลายเป็นบ้านร้างไปเสียแล้วจึงได้รับรุดติดตามหาลูกเมียและครอบครัวซึ่งคอยอยู่ก่อนแล้วที่ชุมชนบ้านหนองอ้อโดยด่วนและในเวลาไม่กี่เดือนบรรดาพ่อบ้านและชายฉกรรจ์ก็ได้แผ้วถางบุกเบิกที่ดินโดยรอบหนองอ้อจนกลายเป็นท้องไร่ท้องนาทันตาเห็นและได้รวมตัวกันลงมติตั้งชื่อบ้านใหม่นี้ว่า “บ้านนาอ้อ” มาจนทุกวันนี้

สภาพทั่วไปของตำบลนาอ้อ

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบและมีภูเขาล้อมรอบ

อาณาเขตตำบลนาอ้อ

ทิศเหนือ	ติดต่อ	ต.ศรีสองรัก อ.เมือง จ.เลย
ทิศใต้	ติดต่อ	ต.เมือง ชัยพฤกษ์ อ.เมือง จ.เลย
ทิศตะวันออก	ติดต่อ	ต.น้ำสวย อ.เมือง จ.เลย
ทิศตะวันตก	ติดต่อ	ต.น้ำหมาน อ.เมือง จ.เลย ^๑

จำนวนประชากรของตำบลนาอ้อจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๕,๑๘๔ คน เป็นชาย ๒,๕๔๓ คน เป็นหญิง ๒,๖๔๑ คน^๒

อาชีพ อาชีพหลัก ทำนา อาชีพเสริม จักสาน ทอผ้า

^๑เทศบาลตำบลนาอ้อ, รายงานข้อมูลเทศบาลตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๕, หน้า ๒.

^๒ไทยตำบลคอทคอม, ข้อมูลจำนวนประชากรเทศบาลตำบลนาอ้อ, (๗ ตุลาคม ๒๕๕๕).



ภาพที่ ๒ แผนที่โดยสังเขปเทศบาลตำบลนาอ้อ^๕

๒.๒ ความเป็นมาของประเพณีบุญเดือนสามของชาวอีสาน

ประเพณีเป็นเรื่องของพิธีการที่ปฏิบัติกันสืบๆ มา มีเปลี่ยนแปลงแก้ไขไปบ้างตามกาลเวลาทั้งนี้ก็เพื่อปรับให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ส่วนใหญ่แล้วก็ยังคงเอกลักษณ์เดิมเอาไว้

ประเพณีส่วนใหญ่ของชาวอีสานที่ปฏิบัติกันเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนา โดยส่วนใหญ่ชาวอีสานมีความเชื่อต่อหลักบุญกรรมของพระพุทธศาสนา มากด้วยเหตุนี้ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญทางพระพุทธศาสนาจึงมีการปฏิบัติกันสืบมา เรียกว่า ฮีตสิบสอง อันเป็นประเพณีของชาวอีสานที่ปฏิบัติมาแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน^๖

^๕ เทศบาลตำบลนาอ้อ, แผ่นประชาสัมพันธ์งานประเพณีบุญข้าวจี๋ ชิมข้าวแดงา เว้าจาภาษาเลย, ครั้งที่ ๑๒, หน้า ๑๕.

^๖ อภิศักดิ์ โสมอินทร์, โลกทัศน์อีสาน, (กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๔.

ไพฑูรย์ มีกุศล ได้กล่าวถึงประเพณีของชาวอีสานว่า ประเพณีทำบุญเกี่ยวกับทางพระพุทธศาสนายังเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านอย่างมั่นคง ประเพณีที่เกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมที่ยังยึดมั่นอยู่กับผีสง เทวดา และความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือเหตุผล ยังอยู่ในระดับปานกลาง^๓

อิตติบสอง นับว่ามีความสำคัญมาก เป็นประเพณีที่มุ่งหมายเพื่อทำบุญและการพบปะกันในสังคมทำให้ประชาชนในท้องถิ่นรู้จักและคุ้นเคยกัน อิตติบสองของชาวอีสานที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือนคือ

เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม, เดือนยี่ บุญคูณลาน, เดือนสาม บุญข้าวจี, เดือนสี่ บุญเผาสุ, เดือนห้า บุญสงกรานต์, เดือนหก บุญบั้งไฟ, เดือนเจ็ด บุญซำฮะ, เดือนแปด บุญเข้าพรรษา, เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน, เดือนสิบ บุญข้าวสาก, เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา, เดือนสิบสอง บุญกฐิน^๔

หลังจากเสร็จพิธีจากประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ในเดือนยี่แล้ว ชาวอีสานก็จะพากันเตรียมการทำบุญใหญ่คือการเตรียมการในบุญเดือนสาม ซึ่งก็คือบุญข้าวจี บุญข้าวจีเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ และลักษณะของชาวอีสานเพราะเป็นประเพณีในอิตติบสองและเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาที่ชาวอีสานปฏิบัติกันมาหลายชั่วอายุคนจนถึงปัจจุบันนี้ เกี่ยวกับการทำบุญข้าวจีมีเล่า ดังนี้

ในอรรถกถา ขุททกนิกาย คถาธรรมบท โกธวรรคที่ ๑๗

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภทาสีของเศรษฐีกรุงราชคฤห์ชื่อนางปุลณดาตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “สทา ชาक्रमานัน”^๕ เป็นต้น

นางปุลณดาถวายขนมรำแด่พระพุทธเจ้า

ดังได้สดับมา ในวันหนึ่ง เศรษฐีได้ให้ข้าวเปลือกเป็นอันมากแก่นางปุลณดานั้น เพื่อประโยชน์แก่อันซอม.นางตามประทีปในกลางคืน ซ่อมข้าวเปลือกอยู่ มีตัวซุ่มด้วยเหงื่อ จึงได้ไปยืนตาก ลมอยู่ ณ ภายนอก เพื่อต้องการพักผ่อน

^๓ไพฑูรย์ มีกุศล, “ประเพณีอีสาน”ใน , มรดกอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๗.

^๔สาร สารทัศนันทน์, อิตติบสอง – คลองสิบสี่, (เลข : เมืองเลขการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑ – ๑๕.

^๕ขุ.ชา.อ.๒๗/ ๓๖๑; ขุ.ชา.อ. ๒๗/ ๓๖๑.

ในสมัยนั้น พระทัพพมัลลบุตรเป็นผู้จัดแจงเสนาสนะเพื่อภิกษุทั้งหลายท่านยังนี้วมือให้สว่างเพื่อภิกษุทั้งหลาย ผู้ฟังธรรมแล้วไปสู่เสนาสนะของตนๆนิรมิตภิกษุทั้งหลายผู้ไปข้างหน้า

นางปุลณณาเห็นภิกษุทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนภูเขา ด้วยแสงสว่างนั้นจึงคิดว่า “เราถูกทุกข์ของตัวเบียดเบียน จึงไม่เข้าถึงความหลับ ในเวลาแม้นี้ก่อน.เพราะเหตุไร ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จึงไม่หลับ?”ดังนี้แล้ว ก็ทำความเข้าใจเอาเองว่า “ความไม่ผาสุกจักมีแก่ภิกษุบางรูป, หรืออุปัทวเหตุเพราะงู^{๑๑} จักมีในที่นั้นเป็นแน่” แต่เข้าตรู จึงหยิบราหูบน้ำให้ชุ่มแล้วทำขนมบนฝ่ามือ ปิ้งที่ถ่านเพลิง ห่อไว้ในพอกคิดว่า “จักกินขนมที่ทางไปสู่ท่าน้ำ” จึงถือหม้อ เดินบ้ายหน้าไปยังท่าน้ำ.

แม้พระศาสดาก็เสด็จดำเนินไปทางนั้นเหมือนกัน เพื่อเข้าบ้าน.นางเห็นพระศาสดาแล้ว คิดว่า “ในวันอื่นๆ ถึงเมื่อเราพบพระศาสดา ไทยธรรมของเราก็ไม่มี, เมื่อไทยธรรมมี เราก็ไม่พบพระศาสดา.ก็บัดนี้ ไทยธรรมของเราก็มี ทั้งพระศาสดาก็ปรากฏเฉพาะหน้า. ถ้าพระองค์ไม่ทรงคิดว่า “ทานของเราเศร้าหมองหรือประณีต แล้วพึงรับไซ้, เราพึงถวายขนมนี้” ดังนี้แล้ว จึงวางหม้อไว้ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ถวายบังคมพระศาสดากราบทูลว่า “ขอพระองค์จงทรงรับทานอันเศร้าหมองนี้ ทำการสงเคราะห์แก่หม่อมฉันเถิด พระเจ้าข้า.”

พระศาสดาทอดพระเนตรดูพระอานนทเถระแล้วทรงน้อมบาตรที่ทำวมหาราชถวายไว้ อันพระอานนทเถระนำออกถวาย รับขนม.แม้นางปุลณณาวางขนมนั้นลงในบาตรของพระศาสดาแล้ว ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์กราบทูลว่า “ขอธรรมที่พระองค์ทรงเห็นแล้วนั้นแหละ จงสำเร็จแก่หม่อมฉันเถิด พระเจ้าข้า”พระศาสดาประทับยืนอยู่นั้นแหละ ได้ทรงกระทำอนุโมทนาว่า “จงสำเร็จอย่างนั้น

พระศาสดาเสวยขนมของนางปุลณณา

แม้นางปุลณณาก็คิดว่า “พระศาสดาทรงทำการสงเคราะห์แก่เรา รับขนมก็จริงถึงกระนั้น พระองค์ก็จักไม่เสวยขนมนี้ คงประทานให้แก่กาหรือสุนัขข้างหน้าเสด็จไปยังพระราชมณเฑียรของพระราชหรือเรือนของมหาอำมาตย์แล้ว จักเสวยโภชนะอันประณีต

แน่แท้.” แม้พระศาสดาก็ทรงดำริว่า “นางปุลณณานั้น คิดอย่างไรหนอแล?”ทรงทราบวาระจิตของนางแล้ว จึงทอดพระเนตรดูพระอานนทเถระแล้วทรงแสดงอาการที่จะประทับนั่ง

^{๑๑}ที่มชาดิเคน หมายความว่าถึง สัตว์มีชาติแห่งสัตว์ยาว คือมีลำตัวยาว

พระเถระได้ปลาดจิรวรกาย.พระศาสดาได้ประทับนั่งทำภักติกิจ ณ ภายนอกพระนครนั่นเอง.เทพดาในห้องแห่งจักรวาลทั้งสิ้น บิภโฆชาสอันสมควรแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ให้เหมือนรวงผึ้งแล้ว ไส่ลงในขมมนั้น ส่วนนางปุลณณาได้ยืนแลดูอยู่

ในเวลาเสร็จภักติกิจ พระเถระได้ถวายน้ำ.พระศาสดาทรงทำภักติกิจเสร็จแล้ว ตรัสเรียกนางปุลณณามา ตรัสว่า “ปุลณณา เพราะเหตุไร เจ้าจึงดูหมิ่นสาวกทั้งหลายของเรา ?” นางปุลณณา. หม่อมฉันมิได้ดูหมิ่น พระเจ้าข้า.พระศาสดา. เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้าแลดูสาวกทั้งหลายของเราแล้วคิดอย่างไร?

นางปุลณณา. หม่อมฉันคิดเท่านั้นว่า เราไม่ถึงความหลับก็เพราะอุปัทวันตรายคือทุกข์นี้ก่อน ท่านผู้เจริญทั้งหลายไม่เข้าถึงความหลับ เพื่ออะไรกันความไม่ผาสุกจักมีแก่ภิกษุบางรูป หรืออุปัทวันตรายเพราะธุจกมีเป็นแน่ พระเจ้าข้า

สาวกของพระพุทธเจ้าตื่นเสมอ

พระศาสดาทรงสดับคำของนางปุลณณานั้นแล้ว จึงตรัสว่า “ปุลณณาเจ้าไม่หลับ เพราะอันตรายคือทุกข์ของตัวก่อน, ส่วนสาวกทั้งหลายของเรา ไม่หลับ เพราะความเป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งธรรมเครื่องตื่นอยู่ทุกเมื่อ” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า :-

สทา ชาक्रमานัน อโหโรคตานุสิกขินัน

นิพพานัน อธิมุคตุนัน อตถัจจุนนติ อาสวา

อาสวะทั้งหลาย ของผู้ตื่นอยู่ทุกเมื่อ มีปกติตามศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน น้อมไปแล้วสู่พระนิพพาน ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ แก่บรรดา

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า อโหโรคตานุสิกขินัน ได้แก่ศึกษาไตรสิกขาอยู่ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน บทพระคาถาว่า นิพพานัน อธิมุคตุนัน ได้แก่ผู้มีอริยาศัยในพระนิพพาน.สองบทว่า อฏฺฐัจจุนนติ ความว่า อาสวะทั้งหลายแม้ทั้งปวงของผู้เห็นปานนั้นย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ คือความฉิบหาย ได้แก่ความไม่มี ในกาลจบเทศนา นางปุลณณายืนอยู่ตามเดิมนั่นเอง ดำรงอยู่ในโศคาปีติผลแล้วเทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว

ภิกษุพากันสรรเสริญพระศาสดา

พระศาสดา ครั้นทรงทำภักติกิจด้วยขมมนีปึงที่ถ่านเพลิง ซึ่งทำด้วยรำแล้ว ได้เสด็จไปวิหาร.ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย กรรมที่ทำได้ยากอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงทำภักติกิจ ด้วยขมมนีปึงซึ่งทำด้วยรำอันนางปุลณณาถวาย ทรงทำแล้ว.”

พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเรานั่งประชุมกันด้วยกาอะไรหนอแล? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "ด้วยเรื่องชื่อนี้" ดังนี้แล้วจึงตรัสว่า "ไม่ใช่ในบัดนี้เท่านั้น ภิกษุทั้งหลาย ถึงในก่อน เราก็บริโกคราที่นางปุลณานี้ให้แล้วเหมือนกันแล้วทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสคุณทกสินทวโปตกชาดกนี้ ให้พิสดาร

ว่า พระโพธิสัตว์ เมื่อจะทดลอง (ถาม) ลูกม้าสินทพนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่าเจ้ากินหญ้าอันเป็นเดน, เจ้ากินข้าวตังและรำ(มาจนโต), นี่เป็นอาหารเดิมของเจ้า เพราะเหตุไรบัดนี้ เจ้าจึงไม่กิน? ลูกม้าสินทพฟังดังนั้นแล้ว จึงได้กล่าว ๒ คาถานอกนี้ว่าในที่ใด ชนทั้งหลาย ไม่รู้จักสัตว์ผู้ควรเลี้ยงโดยชาติหรือโดยวินัย, ท่านมหาพราหมณ์ เออในที่นั้น มีข้าวตังและรำมาก, ส่วนท่านแลย่อมรู้จักข้าพเจ้าดีว่า ม้าเช่นใดนี้เป็นม้าสูงสุด ข้าพเจ้ารู้อยู่ อาศัยท่านผู้รู้ จึงไม่กินรำของท่าน"ดังนี้แล^{๑๑}

เพราะข้าวจีของนางปุลณทาสีที่เป็นมูลเหตุให้นางได้บรรลुโสดาปัตติผล เป็นอริยบุคคล จึงเป็นมูลเหตุที่มาของประเพณีบุญเดือนสามหรือบุญข้าวจีของชาวอีสานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน และชาวเทศบาลตำบลนาอ้อก็เป็นชาวอีสานที่มีความเชื่อในเรื่องการให้ทานข้าวจีของนางปุลณทาสีนี้ด้วยเช่นกัน จึงเป็นที่มาของประเพณีบุญข้าวจีและข้าวแดกงา ของชาวเทศบาลตำบลนาอ้อสืบมา

๒.๓ ความเชื่อการทำบุญข้าวจีโดยทั่วไปของชาวอีสาน

บุญข้าวจีของชาวอีสานเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันในฮีตที่สาม ชาวอีสานหลายจังหวัดได้ยึดถือประเพณีนี้ไว้ เช่น ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ กาฬสินธุ์ มหาสารคาม และจังหวัดเลย เป็นต้น

สาร สาระทัศนันทน์ กล่าวถึง ฮีตสิบสองประเพณีสิบสองเดือนของชาวอีสาน ว่า "ฮีตสิบสอง" ชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือเคร่งครัดงานประเพณีซึ่งได้จัดทำขึ้นทั้งพิธีเกี่ยวเนื่องในทางศาสนา และพิธีของชาวบ้านรวมทั้ง ๑๒ เดือน เรียกตามภาษาพื้นเมืองว่า "ฮีตสิบสอง" และมักจะกล่าวควบกันกับระบอบการปกครองโบราณของภาคนี้ซึ่งเรียกว่า "คองสิบสี่" แล้วเรียกคู่กันไปว่า "ฮีตสิบสอง คองสิบสี่"

^{๑๑}พ.ชา. ๒๓/ ๓๖๑;อรรถกถา พ. ชา. ๒๓/ ๓๖๑.

ประเพณีแต่ละเดือนๆมีดังนี้ คือ

๑. บุญข้าวกรรม(ข้าว หรือเข้า) เป็นพิธีสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เพื่อการปฏิบัติขององค์ท่านให้พ้นจากอาบัติกิเลสต่างๆมีการให้ทานรักษาศีลภาวนาและแผ่เมตตากำหนดเวลาทำพิธีกันขึ้นในเดือนอ้าย

๒. บุญकुณลาน กำหนดพิธีในระหว่างเดือนยี่ คือเมื่อนวดข้าวในลานเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะการทำบุญให้ทานเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัวและหมู่บ้านก่อนที่จะบรรทุกข้าวเปลือกมาใส่ไว้ใน ช้างหรือนางข้าวต่อไป

๓. บุญข้าวจี กำหนดพิธีกันในกลางเดือน ๓ คือการทำ “ข้าวจี”คือการนำข้าวเหนียวหนึ่งสุกแล้วมาปั้นเป็นก้อนขนาดพอเหมาะ ซึ่งอาจจะมีการทาไข่เพื่อเพิ่มความหอมแล้วนำไป “อัง” หรือ “จีไฟ” ให้ สุกอีกทีหนึ่ง โดยชาวบ้านจะรวมตัวกันทำที่หมู่บ้านตามบ้านหรือไปรวมกันทำที่วัดเสร็จแล้ว นำถวายให้พระภิกษุหรือสามเณรได้ขบฉันพร้อมกับอาหารคาวหวานอื่นๆ

๔.บุญพระเวสหรือ บุญมหาชาติ มีการฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรชาดก ถือว่าเป็นการทำบุญมหากุศลที่ยิ่งใหญ่ พุทธศาสนิกชนไปร่วมทำบุญกันที่วัดกันอย่างมากมายงานบุญดังกล่าวนิยมทำกัน ระหว่างเดือน ๔

๕. บุญสงน้ำ กำหนดพิธีกันในเดือน ๕ โดยการ ดักน้ำเย็นที่ใสสะอาดประพรมด้วยน้ำหอมเจือแล้วนำไปสรงพระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์ สามเณร และผู้หลักผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ โดยเริ่มตั้งแต่ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ไปถึง ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ความมุ่งหมายก็เพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

อนึ่ง ในการประกอบการกุศลอื่นๆในบุญสงน้ำนี้ก็จะมีการก่อพระเจดีย์ทราย การปล่อยนกปล่อยปลาหรือสัตว์ที่มีชีวิต มีพิธีทำบุญเลี้ยงพระเพล เสร็จแล้วมีการเล่นฟ้อนรำขับร้องและสาดน้ำกันเป็นที่สนุกสนาน

๖. บุญบั้งไฟ กำหนดพิธีขึ้นในระหว่างเดือน ๖ เรียกอีกอย่างว่าบุญก็ได้ ความมุ่งหมายคือ ทำบุญกุศลที่วัดเสร็จแล้ว ตอนบ่ายก็จะมีพิธีจุดบั้งไฟเพื่อเป็นการบวงสรวงพระยาแถนเทวดาบนท้องฟ้า บันดาลให้ฝนตก เพื่อชาวนาจะได้ทำนาในฤดูต่อไป

๗. บุญซำฮะ คำว่า “ซำฮะ” ก็คือ “ซำระ” นั้น เองความหมายว่าต้องการชำระสิ่งที่รกรุงรังให้หมดมลทินเครื่องเศร้าหมองต่างๆ โดยเฉพาะด้านร่างกาย จะทำโดยการนำฝ้านุ่ง

ผ้าห่ม เครื่องใช้ที่สกปรกซักฟอกชำระให้สะอาด และในด้านจิตใจ จะทำโดยการทำบุญให้ทาน จะทำให้ร่างกายและจิตใจจะได้ผ่องใสอยู่เย็นเป็นสุขเรื่อยไป

๘. บุญเข้าพรรษา พุทธศาสนิกชนจะไปร่วมทำบุญที่วัด โดยมีเครื่องถวายสักการะที่สำคัญ ก็คือ เทียนพรรษา ทำโดยการหล่อเทียนแล้วสลักเทียนเป็นลวดลายตกแต่งประดับ ประดาอย่างสวยงามอาจจะทำเพื่อการประกวดโดยแต่ละหมู่บ้านจะจัดขบวนแห่ขึ้นแล้วตรง ไปยังวัดกำหนดตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘

๙. บุญข้าวประดับดิน กำหนดพิธีในวันแรม ๑๕ ค่ำเดือน ๙ ที่เรียกกันว่า “ข้าวประดับดิน” ก็โดยการนำเอาข้าวห่อ ขนมหวานและหมากพลู บุหรี่ นำไปวางไว้บนพื้นดิน ตามที่ต่างๆ เพื่อเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้วนอกจากนั้นเมื่อ ทำบุญดังกล่าวแล้วก็ยังได้มีการเลี้ยงอาหารกันในระหว่างครอบครัวและแจกจ่ายไปตามญาติ พี่น้องที่เคารพนับถือในวันนี้ชาวบ้านก็จะพากันเข้าวัดรักษาศีลฟังธรรมเทศนาอีกด้วย

๑๐. บุญข้าวสาก คำว่า “ข้าวสาก” ก็คือ “ข้าวสลา” นั่นเอง พิธีนี้กระทำกันในวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ชาวบ้านได้นำข้าวต้ม ขนมห่อเลี้ยงดูแจกจ่ายกันในตอนพลบของวัน นี้ ชาวบ้านได้นำมารับกับข้าวและเครื่องไทยทานเพื่อนำเข้าไปถวายพระภิกษุในวัด เขียนสลาก บอกชื่อเจ้าของสำหรับกับข้าวแล้วนำลงใส่บาตร พร้อมกับนิมนต์ให้พระภิกษุตลอดจนสามเณร เป็นผู้จับสลาก พระภิกษุองค์ใดถูกสลากของใครก็จะได้รับสำหรับกับข้าวและเครื่องไทยทาน ของผู้นั้น

๑๑. บุญออกพรรษา ในวันนี้ก็เป็นโอกาสของชาวพุทธศาสนิกชนจะได้แสดงความ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ครั้งใหญ่ ชาวบ้านและพระสงฆ์ตลอดจน สามเณรจะช่วยกัน จัดทำได้ประทับขึ้นในวัดตรงหน้าพระอุโบสถ แล้วนำประทีปธูปเทียนมาจุดบูชาพระ รัตนตรัย ซึ่งตรงกับ ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นเวลา ๓ วัน ๓ คืน

๑๒. บุญกฐิน ชาวบ้านได้พากันทำบุญกฐินหลังจากออกจากพรรษา ซึ่งถือตามคตินิยม ในทางพระพุทธศาสนา นอกจากบุญกฐินแล้วยังมีบุญทอดผ้าป่า โดยเฉพาะบุญทอดผ้าป่านี้นี้ ไม่ได้กำหนดตามกาลและเวลา คือ เจ้าของหรือเจ้าภาพกำหนดทำพิธีเมื่อไรก็ได้ ประเพณีทั้ง ๑๒ เดือนนี้ พุทธศาสนิกชนชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังได้จัดพิธีทำบุญนี้ของแต่ละเดือน อย่างเคร่งครัด และถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันเรื่อยมาจนเท่าทุกวันนี้^{๑๒}

^{๑๒} สาร สารทัศนันทน์, อิตลีสอง – คลองสิบสี่, (เลข : เมืองเลขการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑ – ๑๕.

จารุวรรณ ธรรมวัตร กล่าวว่าพิธีกรรมส่วนรวมได้แก่ พิธีกรรมทางพุทธศาสนา และพิธีกรรมในช่วงสำคัญของชีวิต นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงพุทธศาสนาว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจ อันเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตฉะนั้นเมื่อถึงวันสำคัญ เช่น วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา

วันออกพรรษา ในสมัยก่อนจึงไปประกอบพิธีที่วัด พิธีส่วนรวมที่เกี่ยวข้องพุทธศาสนา มีดังนี้

เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม	เดือนสาม บุญข้าวจี
เดือนสี่ บุญเผาต	เดือนห้า บุญสงกรานต์
เดือนหก บุญวิสาขบูชา	เดือนแปด บุญเข้าพรรษา
เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา	เดือนสิบสอง บุญกฐิน ^{๑๑}

โสมมมั่งอีสาน กล่าวว่า บุญข้าวจี เป็นงานบุญประเพณีของชาวอีสานที่กระทำกันในเดือนสาม จนเรียกว่า บุญเดือนสามบุญข้าวจีเป็นบุญประเพณีสำคัญที่มีกำหนดอยู่ใน

ฮีตสิบสองคั้งจั่งกันทั่วไปว่า เดือนสามค้อยจ้าวหัวปิ่นข้าวจีเดือนสี่ค้อยจ้าวน้อยเทศน์มะที (มัทรี)

บุญข้าวจีนิยมทำกันในราวกลางเดือนหรือปลายเดือนสามคือภายหลังการทำบุญวันมาฆบูชา (เดือนสาม ขึ้น ๑๔ ค่ำ) แล้วส่วนใหญ่จะกำหนดวันแรม ๑๑ ค่ำ และ ๑๔ ค่ำ เดือนสามบุญข้าวจีเป็นกิจกรรมร่วมของชุมชนหลายหมู่บ้าน นั่นคือชาวอีสานบางหมู่บ้านเรียกงานบุญนี้ว่า บุญคุ้ม จะทำกันเป็นคุ้มๆ หรือบางหมู่บ้านก็จะทำกันที่วัดประจำหมู่บ้าน ล้วนแล้วแต่เป็น บุญข้าวจีหรือบุญเดือนสามนั่นเองชาวบ้านที่เป็นเจ้าภาพก็จะบอกบุญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงให้มาร่วมกันทำบุญข้าวจี คือข้าวเหนียวหนึ่งให้สุกแล้วนำมาป็นเป็นก้อนทาเกลือเคล้าให้ทั่วเอาไม้เสียบย่างไฟเหมือนไก่ย่างเมื่อข้าวสุกเกรียมแล้วก็เอาไข่ซึ่งตีไว้แล้วทาแล้วย่างซ้ำอีกกลายเป็นไข่เคลือบข้าวเหนียวเสร็จแล้วถอดไม้ออกแล้วเอาน้ำอ้อยหรือน้ำตาลที่เป็นก้อนยัดใส่แทนกลายเป็นข้าวเหนียวยัดไส้ แล้วถวายพระเณรฉันตอนเช้า

ส่วนมากชาวบ้านจะรีบทำแต่เช้ามีดพอสว่างก็ลงศาลาการเปรียญ (ชาวบ้านเรียกหัวแจก) นิมนต์พระเณรสวดแล้วฉันเป็นทั้งงานบุญและงานรื่นเริงประจำแต่ละหมู่บ้านเพราะได้ทำข้าวจีไปถวายพระหลังจากพระฉันแล้วก็เลี้ยงกันเองสนุกสนานมีคำพังเพยอีสานว่า

“เดือนสามค้อยเจ้าหัวค้อยปิ่นเข้าจี เข้าจีบไต้ น้ำอ้อยจ้าวน้อยเช็ดน้ำตาล”

^{๑๑}จารุวรรณ ธรรมวัตร, คติชาวบ้าน, เอกสารประกอบการศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน, (มหาสารคาม : ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐ – ๒๑.

เดือนนี้ชาวนาส่วนใหญ่ถือกันตั้งแต่โบราณมาว่าเป็นเดือนคู่ขวัญข้าว คือมีการถวายข้าวเปลือกพระและนิยมนำบุญบ้านสวนมณฑลเสร็จพิธีสงฆ์ แล้วก็คู่ขวัญข้าวตามธรรมเนียมพราหมณ์บางบ้านก็ทำเล็กน้อยพอเป็นพิธีคือเอาข้าวไปถวายสงฆ์แล้วทำพิธีคุ้มปากเล่าเล็กน้อยเป็นการบูชาคุณของข้าวในเล่าหรือยัง

“ถึงเมื่อเดือนสามได้จึงพากันทำเข้าจี ไปถวายสงฆ์เจ้าเอาแท้มัญญู”^{๔๔}

๒.๔ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญข้าวจี

อิมานิ มยังกันเต ปจิตตะ มธูอันเต พหิทา ภิกขุสังฆัสสะ โอนชยามะ

บุญข้าวจี ตามฮีตสิบสองกล่าวก้าวไว้ว่า “เดือนสามบุญข้าวจี” ดังนี้ อันนี้แสดงว่าบุญข้าวจีนั้นต้องทำในเดือนสาม ท่านจึงมีคำโองโดยบูรณกล่าวเข้ไว้ว่า “เดือนสามค้อยเจ้าหัวค้อยปั้นข้าวจี ไม่ใส่น้ำตาล ไม่จมน้ำอ้อย จวนน้อยไม่อุ่นใจ” ดังนี้

ต้นเหตุที่พาทำบุญข้าวจี มีนิทานกล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมบทว่า “มีสาวใช้ของเศรษฐีคนหนึ่งชื่อ นางปุลณทาสี วันหนึ่งฤดูหนาว (เดือนสาม) นางดำข้าวอยู่จนหอดแห้ง ในขณะที่ดำข้าวนั้น นางได้ลืมนำข้าวที่ติดอยู่ครกปั้นเขาเป็นก้อนแล้วเอาจีไฟให้สุกแหม่นดี เพื่อจะเอาไว้กินในเวลาออกไปตักน้ำ (ความจริงคือปั้นแปะ เอาใบตองห่อปิ้งไฟที่เรียกว่าขานบรา) ครั้นพอแจ้งมาแล้ว นางได้เอาร้านั้นใส่พกขึ้นแล้วหาบคุออกไปตักน้ำ พอได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จออกบิณฑบาต นางมีใจเลื่อมใสและคิดว่าชาติก่อนๆ เสาบได้ให้ทานจึงเกิดมาเป็นคนทุกขียากรบใช้คนอื่น แต่ว่าเวลานี้เสาบบมีสิ่งใดจะให้ทาน นอกจากรำจีปั้นเดียวนี้ นางเลยตัดสินใจเอารำจีปั้นนั้นใส่บาตรให้พระพุทธรูปเจ้า แต่พอใส่แล้วนางก็คิดว่าของทานของเสาเป็นของต่ำดื้อน พระพุทธรูปเจ้าทรงรับเอาแล้วพระองค์ก็คงไม่ฉัน คงเอาทิ้งเสียในกลางทางที่ใดที่หนึ่ง นางจึงยืนแนมเบิ่งพระพุทธรูปเจ้าอยู่ พระองค์รู้ความคิดของนาง จึงแะออกจากทางนั่งลงฉันรำปั้นนั้นจนหมด นางเห็นก็มีความโสมนัสเป็นที่สุด แล้วก็กลับคืนมาพอลงกลางทางเลยถูกจัวแม่ลูกอ่อนชนตาย แล้วได้ไปเกิดเป็นนางเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ ดังนี้

^{๔๔}โองมุลมังอีสาน, ประเพณีบุญข้าวจี,[ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.esanguide.com/guru/detail.php?id=1493>, [๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๕].

ด้วยเหตุนี้คนที่ทั้งหลายจึงพากันทำบุญข้าวจี๋ต่อๆ มา แต่ข้าวจี๋ที่ชาวบ้านชาวเมืองทำต่อๆ มานั้น ต้องเอาน้ำอ้อยหรือน้ำตาลยัดใส่ทางใน และเอาไข่ทาทางนอก อันนี้ก็เห็นจะเป็นนาอาจารย์ผู้พาทำแต่ก่อนเห็นว่าทำแนวนี้นั้นแซบดี เพ็นจึงได้ผูกเป็นความบาลีใช้เป็นคำถวายข้าวจี๋ไว้สืบมาดังนี้

“อิมานิ มยังกันเต ปจิตตะ มธฺอันเต พหิทา ภิกขุสังฆัสสะ โอโมชยามะ” ขอแปลเป็นคำๆ คู่ฟัง ดัง

“กันเต ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย มยัง ข้าพเจ้าทั้งหลาย โอโมชยามะ ขอน้อมถวาย ปจิตตะ ภัตตานิ ซึ่งข้าวจี๋ทั้งหลาย อิมานิ เหล่านี้ มธฺอันเต อันมีน้ำอ้อยใส่ใน พหิทาอันตานิ อันมีไข่ทาทางนอก ภิกขุสังฆัสสะ..” ดังนี้ เป็นต้น

ประเพณีบุญข้าวจี๋ในวันเดือนสามเพ็ง หรือเดือนสามแรม ๘ คำ นี้ เป็นประเพณีของคนลาวที่พากันทำมาแต่ดั้งเดิม ไม่ว่าลาวพวกใดก็ทำคือกันหมด ลาวที่อยู่ในภาคอีสานของประเทศไทยก็ทำคือกัน และวิธีทำบุญข้าวจี๋ก็ไม่แตกต่างจากประเพณีการทำบุญอย่างอื่นๆ เลย มีต่างกันแต่ว่าलगแห่งต้องเอาข้าวไปจี้โสมกันอยู่ที่วัด บางแห่งก็จี้ไปไฟไปลาวแล้วจึงเอาไปใส่บาตรอยู่วัดร่วมกันเท่านั้น

ส่วนบุญเดือนสามเพ็ง ที่เรียกว่าบุญมาฆบูชาซึ่งลาวเฮานิยมทำกันทุกปี จนทางราชการก็ได้หยุดราชการหนึ่งวัน ในทุกวันนี้้นก่อนมาลาวเฮาไม่เคยทำและไม่เคยเห็นกล่าวในบ่อนหนึ่งบ่อนใด แม้แต่ในฮิตสิบสองกองสิบสี่ก็บ่เห็นกล่าวไว้แต่ว่า เดือนสามบุญข้าวจี๋เท่านั้นบุญมาฆบูชาเฮาก็รู้จักทำมาในระหว่าง ๕๐ – ๖๐ ปีมานี้เป็นอย่างหลายโดยเฉพาะในนครเวียงจันทน์เอง เพิ่งได้ทำมาในระหว่าง ๒๐ – ๓๐ ปีปลายมานี้เท่านั้น แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามบุญมาฆบูชาก็นับเป็นบุญสำคัญทางพระพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย^๕

การทำบุญให้ทานมีข้าวจี๋เป็นต้นเรียกว่า “บุญข้าวจี๋”และนิยมทำกันในช่วงเดือนสามข้างแรม^๖๖จนกระทั่งมีคำผญาอีสานโบราณท่านได้แต่งไว้ว่า “เดือนสามค้อยลมวอยๆ ปั้นข้าวจี๋ข้าวจี๋ป็นน้ำอ้อยจ้วน้อยเช็ดน้ำตาล” เกี่ยวกับเรื่องประเพณีบุญเดือนสามนี้นักปราชญ์อีสานโบราณได้แต่งผญาไว้อีกว่า

“ฮิตหนึ่งนั้นถึงเดือนสามได้พากันจี้ข้าวจี๋ไปถวายสังฆเจ้าเอาแท้มบุญ

^๕สีลา วีระวงศ์, อีสานคดี, (อุบลราชธานี : จัดพิมพ์โดยศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูอุบลราชธานี, ๒๕๓๐), หน้า ๖๔ – ๖๕.

^๖ปรีชา พิณทอง, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, หน้า ๕๕-๖๐.

กุศลยังสินำคำตามเฮมื่อละคาบหากกรรมนิยมจึงซึมีแท้แต่นาน
 กองหากเคยมีมาแต่ปางปฐมพูนอย่าพากันไลถึมประเพณีแต่เก่า
 บ้านเมืองเฮาสีเสร้างัยฮ้ายสิแลนตามให้ทำไปทุกบ้านทุกที่เอาบุญพ้อเฮย”^{๑๑}
 “ฮอดเดือนสามท้องฟ้าปลอดโปร่งสดใสไปทางใดเห็นแต่คนใจบุญชั่วเขวเต็มคุ้ม
 เหลียวเห็นชุมสาวนน้อยพากันปั่นข้าวจีเฮือนละห้าสี่ปั่นพอได้ออกใส่บุญ

พองกันบิบบข้าวปั่นตักแต่งอาหารมีเท็งหวานเท็งควาหนุ่มสาวมาโฮมด้อม”^{๑๒}

ความหมายคือ เมื่อถึงเดือนสามชาวบ้านพากันนำเอาข้าวจีไปถวายพระภิกษุสงฆ์
 เพื่อทำบุญเพราะบุญนั้นจะเป็นกุศลหนุนนำติดตัวเราไปทุกวันเพราะนี่เป็นทำเนียมที่เคย
 ประพฤติปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลอย่าได้พากันละทิ้งประเพณีนี้บ้านเมืองจะเกิดภัยพิบัติ
 ให้ทำกันทุกบ้านทุกครัวเรือนตอนที่สองว่าเมื่อถึงเดือนสามท้องฟ้าสดใสไปทางไหนเห็นแต่
 คนใจบุญสุนทรทานสาววัยรุ่นทั้งหลายพากันปั่นข้าวจีบ้านละสามสี่ปั่นพอได้นำไปทำบุญบ้าง
 ก็ทำขนมจินตกแต่งอาหารหวานคราวหนุ่มๆสาวๆไปร่วมกันทำบุญที่วัด

ลาลี รักสุทธิ ได้หยิบยกบทขับร้องสรภัญญ์ประเพณีบุญข้าวจีซึ่งถือว่าเป็น
 ประเพณีที่สืบทอดมาแต่ดั้งเดิมของชาวอีสานมาประยุกต์แต่งเป็นบทกลอนเพื่อขับกล่อม
 จรรโลงใจให้คนในสังคมโดยมีจุดประสงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกและส่งเสริมวัฒนธรรมด้าน
 คุณธรรมศีลธรรมจริยธรรมให้เกิดมีในชุมชนและเพื่อเป็นการสร้างศรัทธารู้จักการให้ทาน
 เจริญศัลภาวนาตามหลักความเชื่อของมูลเหตุที่ทำมาเหมือนกับปณณางทาสิที่ทำงานถวายเป็ง
 จี่แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วยังผลให้เกิดอานิสงส์ได้ไปเกิดในสวรรค์ดังที่ปรากฏในบทขับ
 ร้องสรภัญญ์อีสานต่อไปนี้

ขอยกษาคมาตามตำราในบาลี	คราวหนึ่งมีเศรษฐีอยู่ชานันนครทอง
มีข้าวและมีของมีเงินทองเหลือคณา	แต่ว่าขาดเมตตากุณาเป็นไม่มี
จิตใจนั้นเหมือนผีไม่ทำดีประการใด	ไม่เคยให้ไม่เคยทานเป็นชนพาลขาดปราณี
แต่ว่ามีทาสชื่อปณณิหรือปณณา	นางเจ้ามีศรัทธามีปัญญากว่าเจ้านาย
ตัวนางแสนอับอายได้เจ้านายมีฉาธรรม	ตอนคำภาวนาตื่นเช้ามาอยากทำทาน

^{๑๑} สภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น, ของดีอีสาน, (ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๑.

^{๑๒} สวิง บุญเจิม, มรดกอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๕), หน้า

วันเวลาไม่บันดาลถ้าทำทานจะถูกดี
 คำข้าวร้อนเอารามาขยำใส่น้ำมัน
 ทำเสร็จไม่ทันไคนางออกไปสู่ท้องนา
 ทรงบาตรทรงจีวรพระโคจรตามมรรคา
 ศรัทธาของนางในท่านเปรียบไว้เหมือนลำธาร
 ศรัทธาทานมีมากมายนางเจ้าแสนอภัย
 ของทานไม่โสกาพระสัมมาอาจไม่เอา
 เอาข้าวจีที่ตนมีไม่รอก็มาทวงสุ
 ทั้งคิดทั้งเจตียอยู่ในใจของตัวเอง
 คราวนั้นพระจอมไตรรู้เลศนัยและวชิ
 ฉันทข้าวที่นางทานให้นงคราญได้ขึ้นบาน
 ทาสีจิตโสกาเปรียบมาลาในเมืองแมน
 ย่ำคำสนธยานางกลับมาสู่เรือนนอน
 กรรมเก่าของนางยังแต่ปางหลังนั้นตามมา
 ทาสีไม่แลเห็นตัวจองเวรคือสับโบ
 ชีวิตเลยอับปางวิญญูณนางสู่ครุไร
 เป็นท้าวผู้เรืองรองเป็นเจ้าของวิชัยนค
 ปันข้าวจี่นางถวายเวลาตายบุญนำพา
 ทุกคนชอบทำกันบุญสำคัญของเมืองไทย
 เทศกาลเป็นประจำโพธิ์ชัยทำมานมนาน

วันหนึ่งโอกาสคืนนางได้มีเวลาทำ
 ปันเข้าท่ามะกันสองสามอันปิ้งด้วยไฟ
 ดั้นเข้าสุริยาพระสัมมาออกโคจร
 ทาสีผู้ศรัทธาเห็นพระสัมมาก็ชื่นใจ
 ไม่แห้งไม่กันดาร
 ไม่สบายในอุรา
 นางเจ้าจึงทำใจอดกลั้นไว้เป็นอย่างดี
 ใส่บาตรตามประสงคจิตจำนงเป็นหนึ่งเดียว
 ใส่แล้วก็ห้วนเกรงพระสัมมาอาจทิ้งไป
 ปลอบใจของทาสีด้วยวิธีนั่งร่วมเงา
 ศรัทธาทานเลทวิหยาโสกีและโสกา
 จิตใจไม่กลอนแคลนตั้งอยู่แดนพุทธธรรม
 ตะวันพอรอนานกู่คอนกลับรวงรัง
 ร้อยชาติพันวัสสายังตามมาเพื่อจองเวร
 แปลว่ากูเห่าไฟตัวจัญไรกัดขานาง
 ปราสาทแสนอำไพทาสีได้อยู่ครอบครอง
 อำนาจการกุศลได้มีผลเวลาตาย
 ประวัติความเป็นมาจำไว้หนาท่านชุมชน
 บุญข้าวจี่สิวิไลชาวโพธิ์ชัยนำมาทำ
 ครีกครื่นในอีสานเชิญเที่ยวงานเถิดท่านเอ๋ย^๙

จากวรรณกรรมที่กล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าบุญข้าวจี่มีอิทธิพลในการใช้
 ชีวิตประจำวันของชาวอีสานเป็นอย่างมากมีการสร้างสรรค์วรรณกรรมเพื่อให้เกิดความ
 ศรัทธาในประเพณีบุญข้าวจี่ และเพื่อเป็นการสืบสานประเพณีให้ยังคงสืบต่อไปสู่ชนรุ่นหลัง
 ต่อไป

^๙ คำลี รักสุเมธี, กลอนบุญข้าวจี่, อีตลิบสองคลองสิบสี่ประเพณีของดีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร :
 ก๊อปปี้แอนด์พริ้นท์), ม.ป.ป.

๒.๕ ความเป็นมาของประเพณีบุญข้าวจี

ความเชื่อเรื่องเหตุของประเพณีบุญข้าวจินั้น เนื่องจากในเดือนสามเป็นเวลา ที่ชาวนาหมดภาระการทำงาน จึงอยากร่วมกันทำบุญข้าวจีถวายพระสงฆ์นอกจากนี้ ยังมีมูลเหตุจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาจากเรื่องของนางปุลนทาสีดังได้กล่าวมาแล้วใน หัวข้อ ๒.๓

ตำบลนาอ้อได้มีการฟื้นฟูประเพณีบุญข้าวจีอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งเป็นปีที่บ้านนาอ้อ ได้รับยกย่องจากสภาวัฒนธรรมแห่งชาติให้เป็นหมู่บ้านวัฒนธรรม ต้นแบบของ จังหวัดเลยและมีการจัดงานประเพณีแบบเป็นระเบียบแบบแผนและจัดงานอย่างต่อเนื่องมาทุกปี

๒.๕.๑ องค์ประกอบของการทำบุญข้าวจี

บุญข้าวจีที่เทศบาลตำบลนาอ้อ เป็นบุญที่ชาวบ้านได้ยึดถือ และปฏิบัติมาโดย เกรงครัดศรัทธาเสมอมิได้ขาด โดยกำหนดจัดในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี โดยการนำ ข้าวใหม่หลังฤดูการเก็บเกี่ยว หรือหลังจากที่ชาวนานำข้าวขึ้นยุ้งใหม่ๆ ข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้ว นำมาปั้นขนาดประมาณกำมือบางครั้งจะมีการใส่ใสน้ำอ้อย(น้ำตาลแดง) หรือทาเกลือให้ทั่ว ก่อนนำไปปิ้งไฟให้สุกด้วยวิธีวางบนถ่านไฟ(การจี) จนสุกเหลือง ทาด้วยไขจนทั่วแล้วปิ้งไฟ ต่อให้สุกทั่ว มีกลิ่นหอม นำไปถวายแด่พระภิกษุ สามเณร ในการทำบุญข้าวจินั้น

มีองค์ประกอบได้แก่ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับบุญข้าวจี เวลา สถานที่ และวัตถุสิ่งของ ดังต่อไปนี้

บุคคลที่เกี่ยวข้องกับบุญข้าวจี

๑. ผู้ประกอบพิธีในวันบุญ เป็นผู้ประกอบพิธีตามขั้นตอนในวันบุญ ได้แก่

๑) พระภิกษุ เป็นผู้ประกอบพิธีโดยตรง โดยร่วมกับผู้อาวุโสในหมู่บ้าน

บุญข้าวจีเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระสงฆ์จึงมี บทบาทในการประกอบพิธี

๒) ผู้อาวุโส เฒ่าจ้ำหรือจะจ้ำ เป็นผู้ดำเนินการตามขั้นตอนของพิธี โดยมี พระภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติร่วม

๓) พ่อบ้านหรือผู้ขายวันทำงาน เพื่อเตรียมพิธีทางสงฆ์ การนิมนต์พระภิกษุ จัดเตรียมสถานที่ที่จะใช้ประกอบพิธี

๔) แม่บ้านหรือผู้หญิงวัยกลางคน เตรียมสิ่งของที่จะนำไปร่วมงานบุญพิธี เช่น เตรียมข้าว เตรียมงา มะพร้าว น้ำตาล และสิ่งของอื่นๆ ที่จะนำไปร่วมทำบุญ

๕) หมู่สาว เตรียมซ่อมฟ่อนรำเพื่อร่วมขบวนแห่

๖) เด็กๆ มีส่วนช่วยผู้ใหญ่ในการทำเตรียมการต่างๆ

๒. เวลาในการประกอบพิธีบุญข้าวจี

บุญข้าวจีของเทศบาลตำบลนาอ้อถือเอาวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี เป็นวันประกอบพิธีและไม่มีการเปลี่ยนแปลงวันเวลาเลย ในการประกอบพิธีจริงๆ ใช้เวลาเพียง ๑ วัน แต่หากรวมถึงขั้นเตรียมการสำหรับประเพณีบุญข้าวจีแล้ว ใช้เวลาโดยประมาณ ๓ – ๔ วัน คือมีการเตรียมสิ่งของที่ใช้ในบุญข้าวจี มีบางอย่างต้องใช้เวลาในการเตรียมหลายวัน ซึ่งได้แก่ ข้าวแดกงา และก่อนวันงาน ๓ วัน ก็มีกิจกรรมตอนกลางคืน มีทั้งพิธีทางสงฆ์ คือ การเจริญพระพุทธมนต์เย็น เชิญชวนให้ประชาชนเข้ามาปฏิบัติธรรมตลอด ๓ วัน ๓ คืน เริ่มพิธีเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. ของวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ และมีมหรสพสมโภชน์ตลอดทั้งสามวัน สามคืน

สำหรับในในวันประกอบพิธี คือ วัน ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เริ่มพิธีประมาณ ๐๗.๐๐ น. และในวันประกอบพิธีนี้จะประกอบพิธีทางสงฆ์ในช่วงเช้า และช่วงสายจะมีขบวนแห่รอบเทศบาล และแห่ข้าวพันก้อน ในช่วงเย็นจะมีพิธีเวียนเทียน เวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. เนื่องในวันมาฆบูชา

๓. สถานที่ประกอบพิธีบุญข้าวจี

๑) ศาลาโรงธรรมที่วัดเพื่อประกอบพิธีสงฆ์

๒) ศาลหลักบ้าน เพื่อนำข้าวจี และข้าวแดกงาให้กับเทวดา และผีรักษาหมู่บ้าน ในเวลาสายๆ หลังจากพิธีสงฆ์ในช่วงเช้า ก็จะมาประกอบพิธีพราหมณ์ในศาลหลักบ้าน

๔. วัตถุประสงค์ของในพิธีบุญข้าวจี และข้าวแดกงา

๑) วัตถุประสงค์สำหรับประกอบพิธีสงฆ์ ได้แก่ โต๊ะหมู่บูชา พระพุทธรูป ดอกไม้ รูป เทียน ภาชนะใส่ดอกไม้ ชันน้ำมันต์ สายสิญจน์ บาตร กระโถน กระป๋องน้ำ

๒) วัตถุประสงค์ของผู้ร่วมพิธีนำไปเพื่อร่วมบุญข้าวจี ได้แก่ ข้าวจี และข้าวแดงกาน้ำ ดอกไม้ รูป เทียน ไม้เสียบข้าวจี ปัจจัย (เงิน)^{๒๐}

เกี่ยวกับเรื่ององค์ประกอบของบุญข้าวจินั้น จากการศึกษาพบว่า องค์ประกอบของบุญข้าวจี ได้แก่ บุคคล เวลา สถานที่ และวัตถุประสงค์ของ

๒.๕.๒ พิธีกรรมการทำบุญข้าวจี

พิธีกรรมการทำบุญข้าวจินั้นชาวเทศบาลตำบลนาอ้อเชื่อว่าได้บุญมาก และที่จัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ก็เพราะว่าตรงกับวันมาฆบูชา เพราะเชื่อว่าจะได้บุญมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ มีเหตุการณ์อัศจรรย์เกิดขึ้นพร้อมกัน ๓ ประการในสมัยพุทธกาล คือ

๑. พระสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูป ซึ่งจาริกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่ต่างๆ เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

๒. พระสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูปเหล่านี้ ล้วนเป็นพระอรหันต์ และได้รับการบวชจากพระพุทธเจ้าโดยตรง ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

๓. พระสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูป ต่างมาประชุมพร้อมเพรียงกันโดยมิได้มีการนัดหมาย

๔. วันที่มาประชุม ตรงกับวันเพ็ญเดือนมาฆะ (วันเพ็ญกลางเดือน ๓) เป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมเทศนาอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ โอวาทปาฏิโมกข์ โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ข้อธรรมย่ออันเป็นหลักหรือหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา^{๒๑}

ดังนั้นชาวเทศบาลตำบลนาอ้อจึงจัดงานขึ้น ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เพราะการทำบุญในวันนี้จะได้บุญมากนั่นเอง

๒.๕.๒.๑ การถวายทานข้าวจี

การถวายทานข้าวจีของชาวเทศบาลตำบลนาอ้อ กระทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งมีการถวายทาน ดังนี้

๑. ขึ้นตอนก่อนวันบุญ หลังจากประชุมชี้แจงเรื่องกำหนดวันแล้ว ก่อนวันบุญ ๓ วัน จะมีการเตรียมงาน และบางกิจกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของงานก็เริ่มทำใน

^{๒๐} สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์วิเชียร ชานูตรบุญทริก, อาจารย์พิเศษประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย ผู้เชี่ยวชาญด้านประเพณีและพิธีกรรมอีสาน, ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๒๑} สัมภาษณ์ นายประพันธ์ โกมลิส, พ่อจ๋า ปูตา, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๕.

วันนี้ สำหรับสิ่งที่ต้องจัดเตรียมก่อนวันนั้น คือ การเตรียมองค์ประกอบต่างๆ ของบุญเพื่อทำให้งิจกรรมในวันบุญมีความสมบูรณ์ และเรียบร้อยที่สุด

๒. ขั้นตอนวันบุญ ในเช้าวันบุญชาวบ้านจะลุกขึ้นจัดอาหาร เตรียมสิ่งของเตรียมตัวสำหรับไปทำบุญในครั้งนี้ พ่อบ้าน แม่บ้านจะเริ่มเตรียมตัวโดยนึ่งข้าว ทำอาหารอย่างข้าวจี๋ ข้าวแดงๆ เตรียมดอกไม้ ธูป เทียน ปัจจัย แล้วนำสิ่งของเหล่านี้ไปรวมกันที่ศาลาโรงธรรม เมื่อได้เวลา คือประมาณ ๐๙.๐๐ น. ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อทุกคนจะทยอยนำสิ่งของที่เตรียมไว้ มายังสถานที่ประกอบพิธี นำอาหารที่เตรียมมาจัดสำหรับถวายพระภิกษุ โดยเฉพาะข้าวจี๋ และข้าวแดงๆ

ขั้นตอนพิธีทางสงฆ์ เมื่อถึงเวลาทุกอย่างพร้อมแล้ว พระสงฆ์มาที่ศาลาโรงธรรมก็จะเริ่มพิธีสงฆ์ คือ ๑. สวดมนต์ ๒. ชาวบ้านตักบาตร ๓. ถวายภัตตาหาร ๔. พระสงฆ์เจริญพร ๕. พระสงฆ์ฉันภัตตาหารที่ชาวบ้านถวาย รวมถึงข้าวจี๋ และข้าวแดงๆ^{๒๒}

หลังจากพระภิกษุฉันภัตตาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว อาหารที่เหลือจากการทำบุญจะแจกจ่ายให้กับผู้ที่มาร่วมทำบุญรับประทานต่อ เมื่อพิธีดังกล่าวเสร็จแล้วก็ถือว่าเป็นอันเสร็จพิธีสงฆ์

๒.๕.๒.๒ การถวายข้าวจี๋แก่เทวดาผู้รักษาหมู่บ้าน

หลังจากที่มีการถวายข้าวจี๋และข้าวแดงๆ ในศาลาโรงธรรมที่วัดแล้ว ตอนสายๆ เวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น. ชาวบ้านก็จะมารวมตัวกันบริเวณหลักบ้าน เพื่อจะนำข้าวจี๋และข้าวแดงๆ มาถวายแก่เทวดาอารักษ์ ที่รักษาหมู่บ้าน ผีบ้าน ที่รักษาหมู่บ้าน

พราหมณ์จัดตั้งเครื่องบวงสรวงเสร็จแล้ว จตุรูปเทียน บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่โต๊ะหมู่บูชา ถวายขัน ๕ ที่โต๊ะหมู่บูชา

พราหมณ์เชิญผู้เข้าร่วมพิธีพนมมือขึ้นและสวดบทชุมนุมเทวดา ๑ จบ บอกวัตถุประสงค์ของการบวงสรวงดังนี้ “ข้าพเจ้า พร้อมด้วยชาวบ้านมาทำพิธีบวงสรวงเทวดา และผีบ้านที่รักษาเทศบาลตำบลนาอ้อ ขอให้ท่านหมู่เทพเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจงลงมา รับเครื่องบวงสรวงพร้อมด้วยข้าวจี๋ และข้าวแดงๆ ขอให้ประชาชนได้ถวายข้าวจี๋ และข้าวแดงๆ เกิดสิริมงคลกับตัวเองปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และขอให้ประชาชนได้ประกอบอาชีพ

^{๒๒} สัมภาษณ์ นายเสน่ห์ กงเต็น, มรรคนายก วัดศรียะเกศ บ้านท่ามะนาว, ๑๙ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ทำไร่นา มีฝนตกต้องตามฤดูกาล ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ มีความสุข ความเจริญ มีความสามัคคีตลอดไปเทอญ”^{๒๓}

๒.๖ ความเป็นมาของประเพณีข้าวแดกงา

ข้าวแดกงาแปลว่า ข้าวเหนียวหนึ่งโกลกป่นงา^{๒๔}

คำว่า “แดก” เป็นภาษาอีสานที่แปลว่าอัด ยัด คลุกเคล้าถ้านึกไม่ออกให้นึกถึงปลาแดกหรือปลาร้าที่นำปลาไปคลุกเคล้ากับเกลือ ข้าวคั่ว ร้าอ่อนแล้วนำไปอัดหมักในไห^{๒๕}

เรื่องเล่าจากชาดที่เป็นต้นกำเนิดของข้าวแดกงา คือจิตตคหบดีเป็นชาวเมืองมัจฉิกาสัณฑะแคว้นมคธวันที่ท่านเกิดมีปรากฏการณ์ประหลาด คือมีดอกไม้หลากหลายสีตกลงทั้งเมืองซึ่งเป็นนิมิตหมายแห่งความวิจิตรสวยงาม ท่านจึงได้นามว่า จิตตกุมาร แปลว่ากุมารผู้นำพิสงหรือกุมารผู้ก่อให้เกิดความวิจิตรสวยงามบิดาของท่านเป็นเศรษฐี ท่านจึงได้เป็น เศรษฐีสืบต่อมาจากบิดาในวงการพระพุทธศาสนาเรียกท่านว่า จิตตคหบดีก่อนที่จะมานับถือพระพุทธศาสนา ท่านมีโอกาสดพบพระมหานามะ (หนึ่งในปัญจวัคคีย์) เห็นท่านสงบสำรวม

นำเลื่อมใสมากจึงมีความศรัทธาณิมนต์ท่านไปฉันภัตตาหารที่คฤหาสน์ของตน และได้สร้างที่พักแก่ท่านในสวนชื่อ อัมพารามณิมนต์ให้ท่านอยู่เป็นประจำ พระมหานามะได้แสดงธรรมให้จิตตคหบดีฟังอยู่เสมอวันหนึ่งได้แสดงเรื่องอายตนะ ๖ (สื่อสำหรับติดต่อโลกภายนอก ๖ ประการ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) หลังจบธรรมเทศนา จิตตคหบดีได้บรรลุอนาคามีผล

จิตตคหบดีเอาใจใส่พิจารณาธรรมอยู่เนืองๆ จนแตกฉานมีความสามารถในการอธิบายธรรมได้ดีความสามารถของท่านในด้านนี้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมาท่านเคยได้วาทะกับบุคคลสำคัญของศาสนาอื่นๆ มาแล้วหลายท่าน เช่นนิครนถ์นาฏบุตร (ศาสดาของศาสนาเชน) และอเจลกนามกัสสปะ (นักบวชชีเปลือย)

^{๒๓} สัมภาษณ์ นายประพันธ์ โกมลิส, พ่อจำ ปู่ตา, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด), หน้า ๕๔.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

ท่านเป็นผู้มีบุญญาได้ถวายทานอย่างประณีตมโหฬารติดต่อกันครั้งเดือนก็เคยมีเคยพบบริวารสองพันคนบรรทุกน้ำตาล น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น จำนวนมากถึง ๕๐๐ เล่มเกวียน ไปถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์

ครั้งหนึ่งท่านป่วยหนักเทวดามาปรากฏให้เห็นกล่าวกับท่านว่าคนมีบุญอย่างท่านนี้แม้ปรารถนาราชสมบัติหลังตายแล้วก็ย่อมได้ท่านตอบเทวดาว่าถึงราชสมบัติก็ไม่จริง เราไม่ต้องการบรรดาถูกหลานที่นั่งเฝ้าไข้อยู่ นึกว่าท่านเพื่อจึงกล่าวเตือนสติท่านบอกบุตรหลานว่ามีได้เพื่อ เทวดามาบอกให้ปรารถนาราชสมบัติต่อท่านปฏิเสธยังมีสิ่งอื่นที่ดีกว่า นำปรารถนาว่า เมื่อถูกถามว่าคืออะไรท่านกล่าวว่าคือ ศรัทธาอันแน่วแน่ มั่นคงในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์อัมพาฏการามนั้นเป็นวัดที่ท่านสร้างถวายพระมหานามะนิมิตต์ให้ท่านอยู่ประจำแต่พระเถระพักอยู่ชั่วเวลาหนึ่งก็จาริกไปยังที่อื่น พระเถระอื่นๆก็แวะมาพักอยู่เสมอๆ ต่อมาเมื่อพระรูปหนึ่งนามว่าสุธรรมเถระยังเป็นปุถุชนมาพำนักอยู่เป็นประจำเป็นเวลานาน จนกระทั่งนึกว่าตัวท่านเป็นสมภารวัด พระสุธรรมเป็นปุถุชน จิตตกหบดีเป็นอริยบุคคลระดับอนาคามีถือเพศฆราวาสก็ยังแสดงความเคารพกราบไหว้พระภิกษุปุถุชนเพราะถือเพศบรรพชิตเป็น “ธงชัยแห่งพระอรหันต์”อุปถัมภ์บำรุงท่านเป็นอย่างดี

วันหนึ่งพระอัครสาวกทั้งสอง คือพระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะเดินทางผ่านมาท่านจิตตกหบดีนิมนต์ให้พระอัครสาวกทั้งสองพำนักอยู่ที่อัมพาฏการามพร้อมนิมนต์เพื่อฉันอาหารที่บ้านท่านในวันรุ่งขึ้นแล้วก็ไปนิมนต์พระสุธรรมไปฉันด้วยพระสุธรรมถือตัวว่าเป็นเจ้าอาวาสเห็นจิตตกหบดีให้ความสำคัญแก่พระอัครสาวกมากกว่าตนถึงกับนิมนต์ไปฉันภายหลังจึงไม่ยอมรับนิมนต์ แม้ท่านจะอ่อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมรับตักเตือนท่านจิตตกหบดีกำลังสั่งให้เตรียมภัตตาหารพระสุธรรมก็เดินไปในภคกาสถอย่างคนคุ่นเคย คุณนั่นคุณนี้แล้วก็เปรยว่า“อาหารที่ท่านเตรียมถวายพระพุทธรูปนี้ดีทุกอย่างแต่ขาดอยู่อย่างเดียวที่ ไม่ได้เตรียมถวาย”จิตตกหบดี “ขาดอะไร พระคุณเจ้า”

พระสุธรรม “ขนมแดกงา”คำว่าขนมแดกงาเป็นคำที่มีนัยสำคัญเกี่ยวกับตระกูลของท่านคหบดีท่านคหบดีก็เห็นว่าเอาแรงๆ เพื่อให้สำนึก พระสุธรรมไม่สำนึกแต่โกรธตอบหนีจากวัดไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องจึงตำหนิแรงๆและมีพุทธบัญชาให้กลับไปขอโทษจิตตกหบดีท่านกลับไปขอโทษแต่คหบดีไม่ยอมยกโทษให้จึงกลับมาเฝ้าพระพุทธองค์อีกพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟังพระสุธรรมบรรลุพระอรหันต์พระองค์จึงให้ภิกษุรูปหนึ่งเป็นอนุทูตพาพระสุธรรมไปขอขมาจิตตกหบดีใหม่ คราวนี้ท่านคหบดี

ยกโทษให้ท่านจิตตคหบดีมีปฏิภาณเฉียบแหลมและมีความสามารถในการแสดงธรรมมากจึงได้รับการยกย่องในเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าผู้อื่นในทางเป็นธรรมกถึกเมื่อศึกษาประวัติของจิตตคหบดีแล้วให้ความคิดได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นของชาวบ้านทุกคนคลุหุสัถย์ก็ควรศึกษาพระพุทธพจน์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งจนสามารถสื่อสารแสดงให้คนอื่นเข้าใจได้ สามารถปกป้องพระพุทธศาสนาได้^{๒๖}

จากความเชื่อดังกล่าวข้างต้น ข้าวแดงจึงกลายมาเป็นเป็นอาหารพื้นเมืองโบราณของไทยเลย เป็นของหวานแบบบ้านๆที่ไม่ทำขายแต่ละบ้านจะทำรับประทานกันเองและในสมัยก่อนนั้นทำขึ้นเพื่อใช้ต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง มีเฉพาะฤดูกาล คือ ในฤดูหนาวเท่านั้น เพราะส่วนประกอบของมันจะประกอบไปด้วยงาเจียง น้ำอ้อย และข้าวเหนียวช่วงหน้าหนาวนี้เป็นช่วงที่ข้าวเพิ่งเริ่มออกใหม่ซึ่งข้าวใหม่นี้มีความหอมหวานอยู่ในตัวและยังนำมาปรุงกับงาเจียงและน้ำอ้อยก็ยิ่งทำให้เกิดความหอมหวานยิ่งขึ้นงาเจียงจะมีเฉพาะหน้าหนาวเท่านั้นมีลักษณะเป็นเม็ดกลมคล้ายเมล็ดผักกาด

เนื่องจากข้าวแดงเป็นของที่รับประทานได้ยากและจากความเชื่อจากเรื่องของนางจิตตคหบดีที่ได้ถวายทาน ด้วยน้ำอ้อย และน้ำตาล ทำให้ได้บุญมากนี้ ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อจึงมีความเชื่อว่าถ้าหากได้นำข้าวแดงถวายทานให้กับพระภิกษุสงฆ์แล้วก็จะได้บุญมากเหมือนการถวายข้าวจี ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อ จึงนำข้าวแดงไปถวายพระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วยข้าวจี ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เป็นประจำ และได้กระทำกันสืบต่อมาจนกลายเป็นประเพณีบุญข้าวจี และข้าวแดงของชาวเทศบาลตำบลนาอ้อ ดังนี้

๒.๖.๑ องค์ประกอบของการทำบุญข้าวแดง

องค์ประกอบของข้าวแดง ได้แก่

๑. บุคคล ได้แก่ แม่บ้าน หรือหญิงวัยกลางคน เพื่อเตรียมวัสดุ อุปกรณ์เพื่อเตรียมข้าวแดง และจะเป็นบุคคลเดียวกันที่เตรียมการทำข้าวจี เพื่อไปร่วมในงานบุญ

๒. ข้าวเหนียวนึ่งสุกใหม่ๆ

๓. งาเจียง ที่ต้องใช้งาเจียงเพราะเป็นงาพื้นบ้านจะมีลักษณะพิเศษคือมีกลิ่นหอมกว่างาชนิดอื่นๆ และพบมากในพื้นที่จังหวัดเลย งาเจียงจะมีเฉพาะหน้าหนาวเท่านั้นมีลักษณะเป็นเม็ดกลมคล้ายเมล็ดผักกาด

^{๒๖}พระมหาสุนทร สุนทรธมโม, ชาดกและประวัติพุทธสาวก-พุทธสาวิกา.

๔. ครก และสาก เพื่อนำมาตำข้าวกับงา

๕. น้ำอ้อย^{๒๗}

ขั้นตอน และวิธีการทำ

เริ่มด้วยการตำงา เรียกว่างาเจียง เมื่อกลมหอมมันไม่ได้ใช้งาดำหรืองาขาว อย่างที่กล่าวกัน การตำด้วยสากขาวยุโรปหรือภาษาพรวน ว่า “แดก” (กระแทกหรือ กระทบ) ใช้ข้าวเหนียวใหม่นึ่งแล้วลงครกใหญ่ ตำหรือ แดก ให้เป็นเนื้อเดียวกันขณะตำจะใช้ สากชุบน้ำแช่เกลือ และน้ำมันจากงาจะทำให้สากไม่ติดข้าวเหนียวจากนั้นก็ใส่น้ำอ้อยลงไป เพื่อให้เกิดความหวาน เมื่อแดก จนเข้ากันดีแล้ว สีสนของ ข้าวแดกงาจะออกเป็นสีน้ำตาล ตาม สีของ งาเจียงข้าวแดกงา ตักออกจากครกแล้วนำไปคลุกกับงาเจียงอีกที ได้ข้าวแดกงาที่หอม หวานอร่อย

๒.๖.๒ พิธีกรรมการทำบุญข้าวแดกงา

พิธีกรรมการทำบุญข้าวแดกงานั้นชาวเทศบาลตำบลนาอ้อเชื่อว่าได้บุญมาก และ นำมาถวายพร้อมกันกับข้าวจี คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ก็เพราะว่าตรงกับวันมาฆบูชา เพราะเชื่อว่าจะได้บุญมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ มีเหตุการณ์ อสังขารเกิดขึ้นพร้อมกัน ในสมัยพุทธกาลมีขั้นตอนและพิธีกรรมเหมือนบุญข้าวจีทุก ประการ^{๒๘}

๒.๗ สรุปประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญข้าวจีและข้าวแดกงา ของชาวเทศบาล ตำบลนาอ้ออำเภอเมือง จังหวัดเลย

จากการศึกษา ประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญข้าวจีและข้าวแดกงา ของชาว เทศบาลตำบลนาอ้ออำเภอเมือง จังหวัดเลย พบว่า ตำบลนาอ้อ ได้มีการฟื้นฟูประเพณี

บุญข้าวจีอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่ง เป็นปีที่บ้านนาอ้อ ได้รับยกย่อง จากสภากาชาดไทยให้เป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมต้นแบบของ จังหวัดเลยและมีการจัด งานประเพณีแบบเป็นระเบียบแบบแผนและจัดงานอย่างต่อเนื่องมาทุกปี

^{๒๗} สัมภาษณ์ นางา อินทสิทธิ์, อดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านโป่งป่าค้อ, ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๒๘} สัมภาษณ์ นายสุนทร ราชโยธา, มรรคนายกวัดบ้านท่าเปิบ, ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ความเป็นมาของประเพณีบุญเดือนสามของชาวอีสาน นั้นมีต้นกำเนิดความเชื่อมาจากประเพณีที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนา โดยส่วนใหญ่ชาวอีสานมีความเชื่อต่อหลักบุญกรรมของพระพุทธศาสนามากด้วยเหตุนี้ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญทางพระพุทธศาสนาจึงมีการปฏิบัติกันสืบมาเรียกว่า ฮีตสิบสอง อันเป็นประเพณีของชาวอีสานที่ปฏิบัติมาแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อการทำบุญข้าวจี๋โดยทั่วไปของชาวอีสานชาวอีสานเชื่อในเรื่องการให้ทานข้าวจี๋ของนางปุลณทาสีที่เป็นมูลเหตุให้นางได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นอริยบุคคล จึงเป็นมูลเหตุที่มาของประเพณีบุญเดือนสามหรือบุญข้าวจี๋ของชาวอีสานที่ปฏิบัติต่อกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน และชาวเทศบาลตำบลนาอ้อก็เป็นชาวอีสานที่มีความเชื่อในเรื่องการให้ทานข้าวจี๋ของนางปุลณทาสีนี้อยู่ด้วยเช่นกัน จึงเป็นที่มาของประเพณีบุญข้าวจี๋และข้าวแดกงา ของชาวเทศบาลตำบลนาอ้อสืบมา

ความเป็นมาของประเพณีบุญข้าวจี๋องค์ประกอบของบุญข้าวจี๋นั้น จากการศึกษาพบว่า องค์ประกอบของบุญข้าวจี๋ ได้แก่ บุคคล เวลา สถานที่ และวัตถุสิ่งของ การถวายทานข้าวจี๋ของชาวเทศบาลตำบลนาอ้อ กระทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งมีการถวายทาน ดังนี้

๑. ขั้นตอนก่อนวันบุญ หลังจากประชุมชี้แจงเรื่องกำหนดวันแล้ว ก่อนวันบุญ ๓ วัน จะมีการเตรียมงาน และบางกิจกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของงานก็เริ่มทำในวันนี้ สำหรับสิ่งที่ต้องจัดเตรียมก่อนวันนั้น คือ การเตรียมองค์ประกอบต่างๆ ของบุญเพื่อให้กิจกรรมในวันบุญมีความสมบูรณ์ และเรียบร้อยที่สุด

๒. ขั้นตอนวันบุญ ในเช้าวันบุญชาวบ้านจะลุกขึ้นจัดอาหาร เตรียมสิ่งของเตรียมตัวสำหรับไปทำบุญในครั้งนี้ พ่อบ้าน แม่บ้านจะเริ่มเตรียมตัวโดยนึ่งข้าว ทำอาหารอย่างข้าวจี๋ ข้าวแดกงา เตรียมดอกไม้ ธูป เทียน ปักจี้ แล้วนำสิ่งของเหล่านี้ไปรวมกันที่ศาลาโรงธรรม เมื่อได้เวลา คือประมาณ ๐๗.๐๐ น. ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อทุกคนจะทยอยนำสิ่งของ

ที่เตรียมไว้ มายังสถานที่ประกอบพิธี นำอาหารที่เตรียมมาจัดสำหรับถวายพระภิกษุ โดยเฉพาะข้าวจี๋ และข้าวแดกงา

ขั้นตอนพิธีทางสงฆ์ เมื่อถึงเวลาทุกอย่างพร้อมแล้ว พระสงฆ์มาที่ศาลาโรงธรรมก็จะเริ่มพิธีสงฆ์ คือ ๑. สวดมนต์ ๒. ชาวบ้านตักบาตร ๓. ถวายภัตตาหาร ๔. พระสงฆ์เจริญพร ๕. พระสงฆ์ฉันภัตตาหารที่ชาวบ้านถวาย รวมถึงข้าวจี๋ และข้าวแดกงา

หลังจากพระภิกษุฉันภัตตาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว อาหารที่เหลือจากการทำบุญจะแจกจ่ายให้กับผู้ที่มาร่วมทำบุญรับประทานคร่ำ เมื่อพิธีดังกล่าวเสร็จแล้วก็ถือว่าเป็นอันเสร็จพิธีสงฆ์

ความเป็นมาของประเพณีข้าวแดกงาข้าวแดกงาเป็นของที่หารับประทานคร่ำได้ยากและจากความเชื่อจากเรื่องของนางจิตตคหบดีที่ได้ถวายทาน ด้วยน้ำอ้อย และน้ำตาล ทำให้ได้บุญมากนี้ ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อจึงมีความเชื่อว่าถ้าหากได้นำข้าวแดกงาถวายทานให้กับพระภิกษุสงฆ์แล้วก็จะได้บุญมากเหมือนการถวายข้าวจี ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อ จึงนำข้าวแดกงาไปถวายพระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วยข้าวจี ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เป็นประจำ และได้กระทำกันสืบต่อมาจนกลายเป็นประเพณีบุญข้าวจี และข้าวแดกงาของชาวเทศบาลตำบลนาอ้อ

พิธีกรรมการทำบุญข้าวแดกงานั้นชาวเทศบาลตำบลนาอ้อเชื่อว่าได้บุญมาก และนำมาถวายพร้อมกันกับข้าวจี คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ก็เพราะว่าตรงกับวันมาฆบูชา เพราะเชื่อว่าจะได้บุญมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ มีเหตุการณ์อัศจรรย์เกิดขึ้นพร้อมกันในสมัยพุทธกาล มีขั้นตอนและพิธีกรรมเหมือนบุญข้าวจีทุกประการ

ความสำคัญของบุญข้าวจีและข้าวแดกงานั้น ทำให้ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อรู้จักการทำบุญให้ทาน และรู้จักวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากประเพณีดังกล่าวจัดขึ้นในมาฆบูชา คือ ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ นอกจากนี้ชาวเทศบาลตำบลนาอ้อได้ รักษาศีลอุโบสถ และเจริญภาวนา เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาอีกด้วย